

Біличенко О.Л.¹, Лисенко Н.В.²

Взаємодія художнього та філософського в літературній свідомості ХХ–ХХІ ст.

¹ Біличенко Ольга Леонідівна, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури

² Лисенко Наталя Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуто концептуальні підходи до процесу взаємодії художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору. Автори розглядають особливості літературної свідомості ХХ – ХХІ ст. у її філософсько-естетичному аспекті, що важливо для розуміння комунікаційної природи творів художньої літератури в умовах інформаційного суспільства, коли все чіткіше проглядаються тенденції зближення знання та культури. Доведено, що загальну, спільну основу світогляду складає вивчення інформаційних взаємодій, зв'язків, процесів, явищ, що відбуваються в усіх системах будь-якого рівня складності. Це, за переконанням авторів, відкриває шлях до розуміння ноосферного рівня розвитку земної цивілізації, риси якої, на інтуїтивному рівні, простежуються в працях В. Вернадського, О. Чижевського, К. Цюлковського, П. Флоренського. Простежено взаємозв'язок та взаємозалежність між світоглядними та інформаційними трансформаціями, що відбулися в останні десятиліття і полягають у тому, що виникнення постмодерністського світогляду не може відбуватися поза інформаційним суспільством; технології інформаційного суспільства онтологічно базуються на постмодерністській основі; ідеї і категорії постмодерністської філософії найбільш адекватно розкривають сутність новітніх інформаційних технологій; без урахування ролі інформаційних технологій у формуванні світогляду на початку третього тисячоліття, не може бути чітко сформульований концептуальний зміст поняття художнього тексту. Автори доходять висновку, що нова літературно-художня форма вираження філософської думки, яка сформувалася переважно під впливом східної філософії, і представляє розвиток комунікації на новому рівні, допомагає людині не тільки усвідомити її місце в світі, але й виступає основою для здійснення сучасного діалогу культур.

Ключові слова: художня література, інформаційно-комунікаційний простір, літературна свідомість.

Виявлення генетичної спорідненості між інформаційно-комунікаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Художня література виступає як віддзеркалення реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, як передчуття змін, що відбуваються в інформаційно-комунікаційному просторі. Це свідчить про важливість і актуальність зазначеної проблематики для вітчизняного літературознавства та теорії соціальних комунікацій.

Взаємозв'язок художньої літератури та суспільства в нашій країні завжди був надзвичайно глибоким. Історія словесності безпосередньо пов'язана з розвитком духовного життя в його різних культурних формах. Науковці, зокрема, Н. Лейдерман, говорять про таку метаісторичну властивість вітчизняної культури як літературоцентризм – тяжіння культури в цілому до літературно-словесних форм саморепрезентації [5]. Ця особливість пов'язана з ідейно-образним змістом художньої літератури, вираженим вербально, що характерно для багатьох країн в певні періоди їх історії.

Сучасні дослідники, зокрема, В. Ільганаєва, виявляють глибокий зв'язок між типами комунікації, типом суспільних відносин та типом свідомості [4]. М. Мак-Люен навіть висунув ідею про зміну культурних епох, що визначається панівним способом комунікації [8].

Сучасні наукові розвідки у галузі взаємодії художнього та філософського в літературній свідомості ХХ – ХХІ ст. як фактору впливу на розвиток інформаційно-комунікаційного простору висвітлюють лише окремі аспекти цього складного явища. Серед них необхідно зазначити роботи відомого культуролога О. Ахієзера [1]. Дослідник пише, що серед інших спеціалізованих форм культури, таких як релігія, філосо-

фія, науки, мистецтва, література як мистецтво слова займає «серединне» (медіативне) місце, а тому виступає як функція зв'язку по відношенні до інших форм культури.

Аналізуючи художню літературу, Ю. Лотман свого часу зазначав, що в літературі сходились дві «точки опори» [7, с. 233]. Одну з них він характеризував як «культурорефлексивну», тобто орієнтовану на саморефлексію культури, а іншу – як «соціорефлексивну», тобто спрямовану на культурну рефлексію соціуму, всією сукупністю соціально-практичних стосунків.

Більшість дослідників, зокрема А. Єрмоленко, пов'язують закладений за період Нового часу потенціал раціоналізму не з технічною, а з комунікаційною раціоналістичністю, тобто з розширенням кола учасників дискурсивного обґрунтування норм і цінностей суспільства, консенсуально-комунікаційних форм розв'язання конфліктів [3].

Художній текст – це своєрідна думка про світ, його бачення, а внутрішньо-текстова реальність є сукупністю певних відчуттів. Тому читач нібито дивиться на світ крізь призму авторської свідомості, яка є умовною моделлю світу, що відтворюється. Багато хто з дослідників, зокрема О. Доманський, зазначають, що в тексті літературного твору програмується, моделюється не реальний світ взагалі, а тільки той, що пропущено крізь призму свідомості [2, с. 25]. Тому метою нашої статті є визначення філософських особливостей взаємодії художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору сучасності.

Вирішення поставленої нами мети можливе за умов застосування методів та інструментарію ряду гуманітарних наук, зокрема, соціологічних. Теоретичною основою розв'язання завдань стали фундаментальні праці з теорії соціальних комунікацій, філософії культури, роботи літературознавців та соціологів, які да-

ють можливість визначати художню літературу як комунікаційну систему серед інших видів літератури, а не як вид мистецтва. Художня література, таким чином, може розглядатися як вид літератури – спосіб опосередкування словесної художньої творчості в соціальній комунікаційній системі. Цей підхід можна вважати найбільш перспективним, оскільки він передбачає дослідження означеної проблеми не ізольовано, внаслідок чого літературно-художній твір виступає як етап опосередкування соціальної інформації в комунікаційному процесі.

Своєрідність взаємодії художнього та філософського в літературній свідомості нашого часу, перш за все, полягає у тому, що у повсякденній дійсності усі речі, явища, звичаї, умови, самі люди – постійно змінюються. Дійсність постає як потік, що відтворює добре й погане, веселе й сумне, світле й темне, корисне й шкідливе.

На початку XX ст. Ф. Ніцше зазначав, що сучасна людина хворіє на ослаблення особистості. Сучасні дослідники, зокрема, В. Ільганаєва, пояснюють це наявністю такої риси культури, як інформаційна [4]. Саме надлишок інформації, з якою людина фізично не встигає впоратися, формує автоматичний механізм її сортування: частина цієї інформації маркується як значуща, решта лишається поза увагою індивіда через брак часу на її опрацювання й осмислення. Серед цієї решти опиняється інформація про все, що стосується Іншого з його індивідуально-неповторним внутрішнім світом, осягнення якого неможливе в короткий термін часу, способом, придатним для пізнання інших сфер реальності.

В середині XX ст. К. Юнг дав оптимістичний прогноз, наголосивши на тому, що розвиток людини буде спрямований у бік її внутрішнього світу. Але сучасні соціокультурні реалії свідчать про протилежне, про переважний розвиток саме зовнішнього світу [10, с. 58].

Останні десятиліття XX ст. були відзначені подіями, які суттєво трансформували сучасну соціокультурну реальність. Це активне входження в життя суспільства новітніх інформаційних технологій, що відбулося в результаті бурхливого розвитку електроніки, а також формування і розповсюдження надзвичайного типу світовідчуття та розумового настрою, які концептуалізовані в загальному понятті постмодернізму. Це визначення, навіть своєю назвою підкреслює розрив з попередньою епохою, яка була орієнтована на розум як мірило всіх явищ і цінностей.

Процес формування глобального інформаційно-комунікаційного простору не може не супроводжуватися, а інколи і передувати утвердження нового постмодерністського світогляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо розглянути особливості світоглядних складових реальної дійсності інформаційного простору, оскільки постмодернізм може визначатися як світогляд інформаційного простору, оскільки сучасні науковці простежують взаємозв'язок між розвитком інформаційно-комунікаційного простору і становленням постмодерністського світогляду у постмодерній культурі.

Постмодернізм представляє собою світогляд, концептуалізований в широкому спектрі філософських,

культурологічних, літературних і мистецтвознавчих теорій і виражає основні тенденції, ідейні установки і ціннісні орієнтири суспільства, яке досягло певного рівня розвитку. За визначенням Ю. Хабермаса постмодерний світогляд відзначається прагненням до створення універсальної картини світу, що зводить все розмаїття дійсності до спільних основ: переконання в підвладності людському розуму абсолютного знання про ці основи; прагнення до повного втілення цього знання в дійсності; переконання, що така реалізація буде сприяти збільшенню щастя людей; переконаність в поступовому, прогресивному розвитку людства; пріоритеті дійсного перед минулим, а майбутнього перед дійсним [9]. В той же час постмодернізм виражає світогляд сучасної нам епохи, яка перебуває в стадії становлення, постійних змін і корегування обраних напрямків розвитку.

На межі XX – XXI ст. у вітчизняній культурі відбувається оновлення парадигми художньої літератури, що пов'язано, зокрема, із тенденцією до екзистенціалізації художньої свідомості. Основа буття і мислення людини кінця XX – початку XXI ст. – діалог, полілог із найголовніших, вічних проблем буття. Це всезагальний спосіб засвоєння духовно-ціннісних основ життя, форма пошуку самого себе у світі загальнолюдських цінностей: істини, добра, краси, щастя. Разом з тим, це і спосіб пізнання світу, і спосіб самовираження, самоздійснення.

А художня література, як відомо, – це світосприймання у словесних образах. Вона безпосередньо пов'язана зі світосприйманням людини. Вирішальну роль у літературній творчості відіграє слово, оскільки без розуміння його сутності не можливо осягнути філософсько-естетичні особливості літературної свідомості.

Література виступає своєрідним квазісуб'єктом, що представляє суспільство у його відтвореній формі, а разом з тим і свого роду перекладачем смислів суспільної свідомості в значенні і розумінні індивідуальної самосвідомості. За цих умов своєю ліричною стороною вона повернута до індивіда, а епічною – до суспільства. Художня література набуває своєї цілісності, стає знаковою системою, кодом, матрицею культури, а окремі твори художньої літератури відтворюють певний тип свідомості людини, характеризують певний культурно-історичний тип людини.

На кожному етапі свого розвитку мистецтво і література створювали певний образ світу і людини, сформованої в даному типі культури. Усвідомлення образів, моделей світу, що приходять на зміну одна одній, дає можливість за допомогою творів художньої літератури відтворити художній процес і зміну культур, а також типів людської свідомості.

На відміну від інших елементів художньої свідомості – науки, ідеології, філософії, які виконують функцію свідомості культури, література – може розглядатися як самосвідомість культури. Це обумовлено тим, що мистецтво не абстрагує суб'єкт від об'єкта, воно надихає, гуманізує все, що оточує людину у світі. Література виступає своєрідним дзеркалом, в яке вдивляється культура, пізнаючи і відображаючи світ.

Ментальний вибух, що відбувся на початку XX ст., привів до надзвичайних змін в художній свідомості –

сформувався новий тип культури, який перебуває в опозиції до того типу культури, що формується протягом Нового часу. Тип культури, що існував в попередні епохи, одержав назву класичного, а новий тип культури – неklasичний (або у відповідності з прийнятою термінологією – модерністський).

Модернізм як тип культури справив надзвичайний вплив на художній процес у ХХ ст. Він здійснив перевірку системи цінностей та оновив художню свідомість.

Але на межі 1920-1930-х рр. позначилася криза модерністської культури, що проявилася в деієрархізації усіх підсистем твору, кризі жанру і привело до руйнації твору як художнього цілого, а також усієї системи традиційних художніх умовностей. Змістилися ціннісні центри, заперечується найвища цінність класичної культури – ідея Гармонії і Смислу буття. Останні півтора десятиліття, за переконанням Н. Лейдермана, – це час панування постмодернізму, який був реакцією на апокаліптичні потрясіння в світі [5].

Постмодернізм зароджувався в таких історичних умовах, обставинах і духовній атмосфері, коли симулякри ставали емблемами епохи – перш за все це були ідеологічні фікції, які загаялися в народну свідомість. Постмодернізм набрав силу тоді, коли виявилася фальшива сутність цих симулякрів, в трагічні 30-40 – і рр.

Як художня стратегія постмодернізм сформувався в процесі антагонізму з класичними, тобто космографічними художніми стратегіями, з їх ціннісними орієнтирами, естетичним каноном, поетикою, офіційно визнаними зразками. Художню філософію, яка естетично реалізується постмодерністською міфологією, дослідники характеризують наступним чином: тип концепції особистості – замість індивіда – принципово розділена, позбавлена цілісності людина нового часу; тип концепції дійсності – світ як текст, за визначенням М. Липовецького [6, с. 3].

З розпадом закритого суспільства на початку 90-х рр., розгортанням процесів прискореної соціальної мобільності, зникненням цензури в друці та художній сфері в цілому, з початком формування і фактичним

визнанням прав масової культури, яка багато в чому в цей час спирається на перекладну та зарубіжну продукцію, літературоцентризм, його зосередженість на національній класиці, разом з авторитетом і містом в суспільстві інтелігенції, підлягає глибокій та стрімкій руйнації.

Мета художнього єднання літератури з філософським концептом полягає в тому, щоб представити знання не як уявне в термінах протилежності об'єкта та суб'єкта, а як суб'єктивоване знання, в якому відбувається подолання цієї традиційної для класичної філософії протилежності. В сучасних умовах сама можливість зведення різнорідного світу до двох протилежностей виступає необхідністю. Це відбувається за умови, що одна з них обов'язково встановлює суворий контроль за іншою, і таким чином, виключає виникнення будь-якого діалогу.

В цілому для комунікаційної практики актуальною стає не академічна філософія, а жива, яка підіймає питання існування людини, сенсу її життя, що постійно змінюється, і яка передбачає існування єдиного смислового поля розуміння, допомагає усвідомити глибинні онтологічні та психологічні зв'язки людини із світом. Сама комунікаційна практика у вигляді єднання літературного прийому опису та філософських концепцій пов'язана з відкриттям для європейського мислення традиції східної мудрості та діалогом філософських культур, що відбувається сьогодні і головною метою якого є розширення свідомості, розквіт традицій та збереження їх індивідуальності.

Таким чином, огляд основних художніх тенденцій в літературній свідомості сучасності дає можливість стверджувати, що різні варіанти взаємодії класичних (космографічних) і модерністських (хаографічних) систем складають магістральний сюжет розвитку художньої літератури в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності. Ця взаємодія відіграла роль надзвичайного художнього механізму, за допомогою якого здійснюється безперервний творчий полілог. Його сутність складають обговорення фундаментальних категорій і вічних цінностей людського буття, смислу життя, долі людського роду, відчай безвиході і пошуки основ буття людини в світі.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND transliterated)

1. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: Социокультурная динамика России. Т. II. Теория и методология. Словарь / А.С. Ахиезер. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – С.271.
Ahiezer A.S. Rossiya: kritika istoricheskogo opyta: Sociokulturnaja dinamika Rossii [Russia: criticism of historical experience: Sociocultural dynamics of Russia. T.II. Theory and methodology. dictionary] / A.S.Ahiezer. – Novosibirsk : Sibirskij hronograf, 1998. – S. 271.
2. Доманский В.А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе / В.А. Доманский. – М.: Флинта, 2002. – 368 с.
Domanskij V.A. Literatura i kul'tura: Kulturologicheskij podhod k izucheniju slovesnosti v shkole [Literatura and culture: Cultural approach to literature studying in school] / V.A. Domanskij. – M.: Flinta, 2002. – 368 s.
3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
Jermolenko A.M. Komunikativna praktichna filosofija [Communicative practical philosophy] / A.M. Ermolenko. – K.: Libra, 1999. – 488 s.
4. Ильганаева В.А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В.А. Ильганаева. – Х.: ХДАК, 1999. – 36 с.
Ilganaeva V.A. Garmonizacija kulturnoj sredy v uslovijah informacionnogo obshchestva [Harmonization of the cultural environment in the conditions of information society] / V.A. Ilganaeva. – H.: HDAK, 1999. – 36 s.
5. Лейдерман Н. Постреализм: теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние Рос. акад. образования. – Екатеринбург: Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий, 2005. – 249 с.
Lejderman N. Postrealizm: teoreticheskij ocherk [Postrealism: theoretical sketch] / N. Lejderman; Ural. otd-nie Ros. akad. obrazovanija. – Ekaterinburg : In-t filol. issled. i obrazovat. strate-gij, 2005. – 249 s.

6. Липовецкий М. Концептуализм и необарокко. Биполярная модель русского постмодернизма / М. Липовецкий // Независимая газета. – 2000. – 7 сентября. – С.3.

6. *Lipoveckij M. Konceptualizm i neobarokko. Bipoljarnaja model russkogo postmodernizma [Konseptualizm and neobaroque. Bipolar model of the Russian postmodernism] / M. Lipoveckij // Nezavisimaja gazeta. – 2000. – 7 sentjabrja. – S. 3.*

7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Наука, 1970. – 271 с.

Lotman Ju. M. Struktura hudozhestvennogo teksta [Structure art text] / Jurij Mihajlovich Lotman. – M.: Nauka, 1970. – 271 s.

8. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего / М. Мак-Люэн. – К.: НИКА-Центр, 2004. – 432 с.

Mak-Ljujen M. Galaktika Gutenberga: stanovlenie cheloveka pečatajuwego [Gutenberg's galaxy: formation of the person of the printing] / M. Mak-Ljujen. – K.: NIKA-Centr, 2004. – 432 s.

9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 250 с.

9. Habermas Ju. Moralnoe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral consciousness and communicative action] / Ju. Habermas. – S.Pb.: Nauka, 2000. – 250 s.

10. Юнг К.Г. Об отношении аналитической психологии к произведениям художественной литературы / К.Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс. – 1993. – 58-59 с.

Jung K.G. Ob otnoshenii analiticheskoj psihologii k proizvedenijam hudozhestvennoj literatury [About the relation of analytical psychology to fiction works] / K.G. Jung // Problemy dushi nashego vremeni. – M.: Progress. – 1993. – S. 58–59.

Belichenko O., Lisenko N. Interaction of fictional and philosophical in the literary consciousness throughout XX–XXI

Abstract. This article is considered the conceptual approach of studying the process of fiction and informative- communicative environment. The conceptual approaches to the process of interaction of fiction and information and communication space are considered in the article. The authors examine the peculiarities of the literary consciousness of the XX–XXI centuries in its philosophical and aesthetic aspect, which is important for understanding the essence of the communication of works of fiction in the conditions of information society whereas the trend of convergence of knowledge and culture becomes more and more clear. It is proved that the study of information interactions, relationships, processes and phenomena that occur in all systems of any levels of complexity comports a general base of worldview. According to the authors it opens the way to understanding the noospheric level of development of the human civilization, the features of which can be traced in the works of V. Vernadsky, D. Chizhevsky P. Florensky on an intuitive level. The relationship and interdependence between worldviews and information transformations (which have occurred in recent decades and lie in the fact that the emergence of the postmodern worldview can not occur outside of the information society) are investigated; the information society technologies are based on the postmodern framework; the ideas and categories of postmodern philosophy reveal more adequately the essence of the latest information technologies; the conceptual meaning of the concept of a literary text can not be clearly represented without considering the role of information technology in forming the world in the beginning of the third millennium. The authors conclude that the new literary and fictional form of expression of philosophical thought (which was formed mainly under the influence of Eastern philosophy and presents the development of communications at the new level) is not only helps a person understand his / her place in the world, but also acts as the basis for a contemporary dialogue of cultures .

Keywords: *fiction, informative-communication environment, literary consciousness.*

Беличенко О.Л., Лысенко Н.В. Взаимодействие художественного и философского в литературном сознании XX–XXI вв.

Аннотация. В статье рассмотрены концептуальные подходы к процессу взаимодействия художественной литературы и информационно-коммуникационного пространства. Авторы рассматривают особенности литературного сознания XX – XXI ст. в его философско-эстетическом аспекте, что важно для понимания коммуникационной природы произведений художественной литературы в условиях информационного общества, когда все более четко прослеживаются тенденции сближения знания и культуры. Доказано, что общую основу мировоззрения составляет изучение информационных взаимодействий, связей, процессов, явлений, которые происходят во всех системах любого уровня сложности. Это, по убеждению авторов, открывает путь к пониманию ноосферного уровня развития земной цивилизации, черты которой, на интуитивном уровне, прослеживаются в трудах В. Вернадского, А. Чижевского, П. Флоренского. Прослежена взаимосвязь и взаимозависимость между мировоззренческими и информационными трансформациями, которые произошли в последние десятилетия и заключаются в том, что возникновение постмодернистского мировоззрения не может происходить вне информационного общества; технологии информационного общества опираются на постмодернистскую основу; идеи и категории постмодернистской философии более адекватно раскрывают сущность новейших информационных технологий; без учета роли информационных технологий в формировании мировоззрения в начале третьего тысячелетия, не может быть четко сформулировано концептуальное содержание понятия художественного текста. Авторы приходят к выводу, что новая литературно-художественная форма выражения философской мысли, которая сформировалась преимущественно под влиянием восточной философии, и представляет развитие коммуникации на новом уровне, помогает человеку не только осознать его место в мире, но и выступает основой для осуществления современного диалога культур.

Ключевые слова: *художественная литература, информационно-коммуникационное пространство, литературное сознание.*